

LISANNE WILKEN

PÅ FELTARBEJDE BLANDT FOLK

Det er ved at være sent. Nattestilheden har sænket sig over Livigno, i alle tilfælde over den del af byen, hvor jeg bor. Længere inde mod centrum holder ferieglade turister diskotekerne åbne til hen ad morgenstunden. Men herude er der stille. Kun den knirkende lyd af Luigis¹ skridt gennem sneen røber, at der er andre end mig, der endnu er vågne. Lyden og så Annas ansigt, som langsomt forsvinder bag et gardin i huset overfor. Langsomt. Hun vil være sikker på, at jeg ser hende. At jeg ved, at hun ved, at Luigi har besøgt mig.

Jeg går tilbage til køkkenet, og tænder for båndoptageren. Mens jeg med et halvt øre lytter til Luigis beretning om en barndom i en by, der blev forvandlet fra en isoleret udpost til et moderne turistmekka og om en familie, der blev splittet i kampen om at udnytte de nye økonomiske og politiske muligheder, som udviklingen bragte med sig, overvejer jeg situationen.

Under normale omstændigheder ville jeg være ligeglad. Ganske vist tilhører Luigi en kreds af personer, jeg ikke officielt kan omgås. Han tilhører den ene del af en stridende slægt, og mine hovedinformanter tilhører den anden. Men vores hemmelige møder har næppe for alvor været hemmelige. Der har efterhånden været et par stykker af dem, og andre end Anna må have kendskab til dem. Hidtil har det bare ikke betydet noget. For ingen har haft grund til at omtale dem.

Men Anna er ikke en normal omstændighed. I den senere tid har hun meget ihærdigt forsøgt at „få noget på mig“. Jeg ved nemlig noget om hende – som jeg gør det om så mange andre – som er potentielt belastende. Når man i månedsvis „snager“ i folks privatliv, er det svært at undgå at få kendskab til belastende hemmeligheder. Og åbenbart føler hun sig utryg. I aften har hun selv fået en konkret information, som kan belaste mig. Og hun har sikret sig, at jeg ved, at hun har den. Går hun til Fabio, Luigis slægtning og medlem af den anden del af den stridende slægt, bryder helvedet løs. Men måske siger hun ingenting. Måske er det nok for hende at demonstrere, at jeg nu er lige så afhængig af hendes diskretion, som hun er af min.

Jeg slukker for båndoptageren, og afbryder Luigis beretning om en pinlig faderskabs-sag, der for længe siden lagde grunden til striden i hans familie. Faktisk kan jeg godt forstå Anna. Der har været masser af tidspunkter, hvor jeg selv har ønsket, at jeg kunne stoppe munden på folk. Hvor jeg har ønsket, at de ville lade være med at fortælle mig alle

mulige intime detaljer om deres eget eller andres liv. Det er ikke en ubetinget fordel at vide for meget om mennesker, man skal omgås i det daglige. Det skaber et magtforhold, som ikke just er befordrende for sociale relationer. Og i øvrigt er det heller ikke nødvendigvis en fordel for mit projekt, at jeg har kendskab til i hvert fald nogle menneskers liv helt ned i de mindste detaljer. Navnlig i den senere tid har jeg haft fornemmelsen af, at de spæde linier, der tegnede sig i mit feltmateriale, ligeså stilfærdigt druknede i informationer om udenomsægteskabelige forhold, hemmelige aborter, ulovlige transaktioner og det, der er værre. Det, der engang var en klar problemformulering, har efterhånden fortabt sig i en detaljeret viden om alt muligt, jeg aldrig nogensinde har spurgt om.

I mit kriseramte køkken trøster det mig ikke, at jeg er landet i en erkendelse, der umiddelbart er genkendelig etnografisk. Findes der overhovedet et dogme om det etnografiske feltarbejde, må det vel være dét, at man altid vender hjem med et materiale, der er fuldstændig anderledes end det, man rejste ud efter.

Det trøster mig heller ikke, at jeg i virkeligheden meget målbevidst har arbejdet mig frem til denne situation. Ved at acceptere de præmisser for feltarbejdets udførelse, som jeg i sin tid accepterede, kunne jeg næppe være endt i nogen anden situation.

Jeg forsøger at trøste mig med, at jeg i det mindste efterhånden har lært en del om, hvordan man laver feltarbejde i et vesteuropæisk samfund. Og det hjælper. I hvert fald så meget, at jeg kan skubbe krisen fra mig og koncentrere mig om, hvordan jeg skal forholde mig til Anna. I denne artikel vil jeg imidlertid forlade Anna og i stedet forsøge at gøre rede for, hvad det var, jeg lærte i løbet af de sammenlagt syv måneder, jeg lavede feltarbejde i Livigno.² Og jeg skal også kort gøre rede for, hvilke konsekvenser mine erfaringer fik for et feltarbejde, jeg senere lavede i Toscana. Men lad mig allerførst præsentere byen, der fik så stor betydning for min uddannelse til feltarbejdende antropolog.

Livigno

Livigno ligger i Valtellina i det nordlige Lombardiet, helt deroppe, hvor Italien bliver til Schweiz – eller omvendt. Det er en forholdsvis stor alpeby. Den er 13 km lang og har godt 5.000 indbyggere.

Det er ikke så forfærdelig længe siden, at Livigno var en afsondret lille alpeby. Ni af årets tolv måneder sørgede bjergmassiver og vejrforhold i forening for at afskære byen fra de skiftende magtcentre både i Italien og Schweiz. Først i 1959 fik byen en fast forbindelse til Schweiz, og nogle år senere i 1966 blev der til Norditalien anlagt en vej, der er farbar hele året.

I løbet af de år, der er gået siden forbindelserne til omverdenen blev etableret, har Livigno ændret sig fra at være en isoleret landsby til at blive en kosmopolitisk turistby. Tunnellen til Schweiz og vejen til Italien har placeret byen på den hurtigste gennemkørselsvej mellem München-Landeck og Norditalien. Og med en told- og afgiftsfri status, der har rødder tilbage til Napoleonskrigene, og en beliggenhed i 1816 m.o.h. er byen inden for de seneste 10-15 år blevet kendt som et af de billigste og mest snesikre skisportssteder i alperne. Hvert år i skisæsonen, som varer fra cirka midten af december til slutningen af april, fordobler eller – i gode uger – tredobler byen sit indbyggertal, og uden for sæsonen strømmer der daglig i hundredvis af købelystne endagsturister til byen for at handle i de mange toldfri butikker. Her kan man købe alt fra spiritus og parfume

over designertøj og guld til det seneste inden for computere og hi-fi udstyr til priser, der ligger langt under markedspriserne andre steder. Som noget nyt har man inden for de senere år startet sommerski i Livigno. Folk, som gerne vil nyde Berninapassetets gletschere og evige sne, men som ikke vil betale for opholdet på et schweizisk skisportssted, valfarer til Livigno, som ligger kun 18 km fra Berninapasset.

Projektet

Jeg var i Livigno for at studere familierelationer. Inspireret af den fornyede interesse for forskning i slægtskabsforhold og familierelationer, der har præget antropologien og beslægtede videnskaber i de senere år, havde jeg udarbejdet et projekt, hvis formål var at diskutere, om og i givet fald på hvilken måde man kunne anvende den antropologiske indsigt i slægtskabsforhold og familierelationer i forståelsen af europæiske samfund.

De senere års diskussioner om slægtskabsforhold og familierelationer har dels problematiseret en generel europæisk forestilling om, at familie- og slægtskabsforhold „in-genting“ betyder for overordnede sociale forhold i „moderne“ samfund (se f.eks. Todd 1992; Knudsen & Wilken 1993), og dels skabt en kritisk diskussion af såvel den antropologiske som den sociale forståelse af, hvad slægt og familie i grunden er, og hvordan man forstår deres sociale betydning (se f.eks. Schneider 1968; Knudsen 1989; Wilken 1989; Strathern 1992). Jeg havde tænkt mig at blande mig i denne diskussion med udgangspunkt i et empirisk materiale fra Livigno.

Når jeg havde valgt at lave feltarbejde i Livigno, havde det en række konkrete årsager. Én af dem var, at Livigno trods sin placering inden for den italienske stats grænser selv ikke med den bedste vilje af verden kan placeres i Middelhavsområdet.³

En anden og mere konkret grund var, at jeg under to ferieophold i byen (i 1983 og 1987) havde fået det indtryk, at folk her havde nogle meget klare forestillinger om, hvad familierelationer betød, og hvad de ikke betød. I samtaler med lokale havde jeg for eksempel fået præsenteret slægtskabsforhold og familierelationer som nogle af de vigtige faktorer, der „holdt byen sammen“. Livigno bliver konstant invaderet af fremmede, og befolkningen gør sig – som tilfældet er mange andre steder, hvor lokale befolkninger udsættes for massive påvirkninger udefra – overvejelser over, hvem de er. En række mennesker havde i denne forbindelse forklaret mig – den nysgerrige turist – at når man eksempelvis stadigvæk foretrak landsbyendogami i 1980'erne,⁴ hvor byen for længst var blevet en del af den større verden, var det blandt andet, fordi man herved sikrede, at befolkningen forblev lokal, og at de politiske beslutninger blev truffet af folk, der faktisk hørte til. Samtidig bevirkede lokaliseringen af befolkningen gennem ægteskabs- og familierelationer, at en meget stor del af de økonomiske forhold forblev på lokale hænder.

Men selv om mange mennesker havde udtrykt en forestilling om, at familierelationer havde en konkret betydning for byen, syntes der at være relativt stor enighed blandt de mennesker, jeg havde talt med før mit feltarbejde, om at Livigno var en moderne by, hvor de følelsesmæssige bindinger, der ligger i familierelationer, ikke havde nogen nævneværdig betydning, når det gjaldt dispositioner, der havde økonomiske konsekvenser. Man fik ikke automatisk et job, fordi man havde en onkel, der ejede en skiskole, en bar, et hotel eller en forretning. Man blev ikke valgt til politiske tillidshverv, fordi ens bror var borgmester, eller fordi man giftede sig med borgmesterens datter. Det økonomiske og

politiske liv var, mente man, rationelt organiseret, og folk kunne fremdrage adskillige eksempler, hvor udenbys eller endda udenlandsk arbejdskraft var blevet foretrukket frem for lokale slægtninge, og hvor brødre og nevøer blev forbigået til lokale poster frem for mere kvalificerede „fremmede“.

Det indtryk, jeg som turist havde fået af Livigno, var således, at det var en by, hvor det ville være muligt at få oplysninger om familieforhold. Det var mit indtryk, at folk forholdt sig til betydningen af slægtskabsforhold og familierelationer, og jeg forestillede mig derfor, at jeg relativt let kunne indsamle data.

Der var en tredje grund til, at Livigno forekom at være et ideelt udgangspunkt for mit projekt. Netop fordi området havde været isoleret indtil for relativt nylig, skulle det være muligt at forholde sig til et af kerneproblemerne i diskussionerne om slægtskabsforholds og familierelationers betydning i Europa, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt disse relationer mister deres betydning i „moderne“ samfund (jf. Todd 1992).

På feltarbejde i virkeligheden

Da jeg i september 1990 tog afsted på mit første feltarbejde, var det efter flere måneders forberedelser; jeg havde læst den (forholdsvis sparsomme) etnografiske litteratur, der findes om alpine samfund og en god del af den (righoldige) litteratur, der findes om slægtskabsforhold og familierelationer. På den baggrund havde jeg udarbejdet alenlange lister over emner, jeg ønskede at få belyst og gjort mig overvejelser over hvilke mennesker, der bedst ville kunne belyse dem. Visse emner kunne bedst belyses af folk, der kunne huske livet i Livigno, som det var, før byen blev stabilt sammenhængende med omverdenen; andre af mennesker, der var vokset op samtidig med, at Livigno udviklede sig til et internationalt turistcentrum.

Jeg havde også gjort mig overvejelser over, hvordan jeg konkret ville gribe feltarbejdet an. Jeg ville i starten lægge vægten på indsamling af livshistorier. Det forekom mig, at denne brede interviewform ville kunne give mig et overblik over familielivet i Livigno, og jeg forestillede mig også, at denne type interviews kunne bruges til at etablere uformelle relationer til informanter. Livshistorieinterviewene, som jeg tænkte mig med tiden skulle udvikle sig til mere målrettede interviews om specifikke emner, havde jeg tænkt mig at optage på bånd, og disse data ville jeg supplere med iagttagelser og uformelle samtaler. Når jeg havde etableret et godt feltarbejdsnetværk, ville jeg desuden foretage arkivstudier.⁵

Da jeg endelig ankom til Livigno udstyret med en diskret lille interviewbåndoptager og adskillige notesbøger samt mine lister over emner, som skulle udforskes, gik det op for mig, at et langt mere påtrængende problem at forholde sig til, end hvem der bedst kunne bidrage til hvilke emner og i hvilken rækkefølge forskellige slags data skulle indsamles, var overhovedet at finde nogen, der ville bidrage.

I løbet af de første 14 dage præsenterede jeg mig selv og mit projekt omkring 40 gange til mindst lige så mange mennesker, uden at det lykkedes mig at finde en eneste, der havde lyst til at bidrage med noget som helst. Det var ikke sådan, at de mennesker, jeg talte med, var uvenlige eller umiddelbart afvisende. De lyttede høfligt til min præsentation af projektet, men der var ingen, der syntes, at de kunne bidrage. Og heller ingen, der mente, at de kendte nogen, der måske ville være interesseret i at hjælpe mig.

Den klare afvisning, jeg mødte i begyndelsen, kom som lidt af en overraskelse. Ikke mindst fordi jeg som turist havde haft forholdsvis let ved at få folk til at fortælle om livet i Livigno. Men en ting er naturligvis at tale med nysgerrige turister – og én ting er, hvad man fortæller dem – en ganske anden er at tale med en udenlandsk forsker, der ikke bare vil høre om livet i byen, men som også vil optage det på bånd, og skrive om det bagefter.

14 dage er lang tid, når man er på feltarbejde uden at finde ud af noget. Og jeg var ved at opgive det hele, da mit medbragte barn til overflod nedkom med høj feber og begyndende lungebetændelse. Men som tingene udviklede sig, var det ikke det værste, der kunne ske.

At blive nogens ansvar

I denne del af Norditalien giver man ikke penicillin til småbørn, med mindre det er et spørgsmål om liv eller død. Og det var det trods alt ikke. Men lungebetændelser skal behandles, og lægen anbefalede os at rejse til en nærliggende kurby, Bormio, hvis varme kilder har en gavnlig indflydelse blandt andet på luftvejsinfektioner. Derfor flyttede vi til Bormio, hvor Selina blev ordineret en uges behandling, der i det store og hele bestod i, at hun skulle svømme rundt i 42 grader varmt mineralsk kildevand et par timer hver dag.

Det var ikke uden en vis skepsis, at jeg overlod mit barn til den behandlingsform. Ganske vist var jeg kulturforsker og ude for at opleve andre måder at leve og indrette verden på, men derfra og så til at sætte mit barns liv og helbred på spil, var der alligevel et skridt. Så da jeg om aftenen havde lagt et feberhedt barn i seng, opsøgte jeg indehaveren af det pensionat, vi havde indkvarteret os på for at høre, om hun måske kendte en læge, der i smug kunne skaffe en smule penicillin. Bare en lille smule, der kunne slå den værste feber ned.

Havde jeg håbet på støtte til min skepsis over for den lokale behandlingsform, var jeg imidlertid gået til den forkerte person. Ghiesa, pensionatets indehaver, holdt et to timer langt foredrag for mig om kurbadets fortræffeligheder over for stort set en hvilken som helst lidelse, og næste dag sørgede hun personlig for, at mit efterhånden ret så syge barn blev transporteret til kurbadet og ekspederet i vandet. Om aftenen fik jeg endnu en peptalk om vandets fortræffeligheder, og efter næste dags behandling måtte jeg indrømme, at Selina faktisk havde fået det bedre. Efter fire dage var hun så rask, at hun kunne flyttes fra den private pool, hun var startet i, og op i det fælles bassin, hvor hun sideløbende med behandlingen fik svømmeundervisning. Ghiesa tog personligt æren for, at behandlingen forløb så ukompliceret, og satte sig for at løse alle de andre problemer, der måtte være i min tilværelse.

Nu var det tilfældigvis sådan, at Ghiesa i sin pure ungdom havde tjent hos en prominent familie i Livigno. Hun var blevet sendt derop sammen med en kusine, der siden havde giftet sig med en livingenser, og som nu boede i Livigno. Da Selinas behandling var færdig, og vi rejste tilbage til Livigno, var jeg udstyret med et brev til kusine Maria og hendes mand Fabio, hvori Ghiesa meget indtrængende og med ublu henvisning til alle de tjenester, hun i tidens løb havde gjort dem, anmodede dem om at hjælpe mig med at gennemføre min undersøgelse.

Dagen efter vores tilbagekomst mødte jeg op hos Maria og Fabio med brevet, og ti minutter senere sad jeg bænket i deres køkken i gang med at forklare, hvad det var for

nogle informationer, jeg havde brug for, og hvad jeg skulle bruge dem til. Samme eftermiddag havde jeg båndet mit første formelle interview, og jeg havde aftaler om endnu to næste formiddag. Det var første gang i løbet af de tre uger, jeg havde været afsted, at jeg følte mig som en antropolog på feltarbejde. Jeg var lykkelig, men også en smule modfalden. For hvad nu hvis Selina ikke havde fået lungebetændelse? Hvad nu hvis vi ikke tilfældigvis var havnet på Ghiesas pensionat i Bormio? Og hvad nu hvis hun ikke havde fået lyst til at hjælpe os? Så kunne jeg meget vel have tilbragt to måneder i Livigno uden at have fået nogen ordentlige data. Selv om jeg naturligvis var glad for, at feltarbejdet nu endelig skred fremad, generede det mig, at en tilfældighed skulle spille en så afgørende rolle.

Nu er det selvfølgelig ikke ukendt, at netop tilfældigheder af denne art spiller en uhyre stor rolle i den antropologiske feltarbejdsproces. Ser man nærmere efter hos de forskere, der har beskrevet deres feltarbejdsmetode, kan de i det store hele deles i to grupper. Dem, der starter *in medias res*, og som tilsyneladende bare har informanter, hvor de end er kommet fra, og så dem, der beskriver, hvordan de fik deres informanter, og for dem spiller tilfældigheder ofte en afgørende rolle. Fock (1988:189-90) har for eksempel berettet, at det havde afgørende indflydelse for hans status som feltarbejder hos mataco-indianerne, at han på et tidspunkt modtog en henvendelse, han ikke kunne have taget højde for på forhånd fra nabogruppen chulupi. Og Knudsen (1988:171-2) har berettet, hvordan en forstuvet fod kom hende til hjælp, da hun under sit første feltarbejde på Korsika befandt sig i en situation, der nogenlunde svarede til den, jeg havde befundet mig i i Livigno.

Men selv om jeg var i godt selskab, generede denne afhængighed af tilfældet mig, og i min dagbog noterede jeg lidt bittert, at hvis feltarbejde er afhængigt af den slags lykke-træf, må det betegnes som et temmelig problematisk arbejdsredskab. Jeg har senere haft lejlighed til at udtænke måder at hjælpe tilfældet på vej, og dem vender jeg tilbage til i slutningen af artiklen. I første omgang skød jeg nemlig bitterheden fra mig og kastede mig ud i arbejdet. Nu informanterne var der.

Data

Hjemmefra havde jeg, som allerede nævnt, overvejet, hvordan feltarbejdet skulle gennemføres, og noget forsinket, men dog efter planen, lagde jeg ud med mine livshistorie-interviews. Fabio og Maria introducerede mig til en række mennesker, som troligt stillede op og lod sig interviewe – mere, tror jeg for at glæde Fabio og Maria end for at glæde mig – og i løbet af de næste par uger fik jeg indsamlet omkring 30 interviews.

Men havde jeg forestillet mig, at disse bandede livshistorieinterviews – sammen med mere specifikke interviews – skulle udgøre grundstenen i mit materiale, blev jeg efterhånden klogere. For mens snakken med folk i grunden gik forholdsvis let, nu da jeg havde fået foden inden for i felten, så blev båndoptageren en barriere, som det var vanskeligt at snakke uden om. Når båndoptageren var slukket, fortalte folk beredvilligt om deres liv, men så snart jeg tændte den, ændrede samtalerne karakter. Folk holdt op med at fortælle og begyndte i stedet omhyggeligt at svare på de spørgsmål, jeg stillede. De åbne, ustrukturerede interviews, der skulle være strømmet ind på båndene, blev til stive og styrede spørgsmål-og-svar.

Det problem havde jeg ellers tænkt nøje over på forhånd. Jeg har nemlig ved en tidligere interviewundersøgelse (Wilken 1990) været ude for præcis det samme, og derfor havde jeg investeret mange penge i en båndoptager, der var så diskret, at folk skulle få mulighed for at glemme, at den overhovedet eksisterede. Men selv om jeg brugte båndoptager gennem hele mit feltarbejde, forholder det sig i det store og hele sådan, at alle de interessante ting blev sagt, når båndoptageren var slukket.

De bandede interviews var ikke bare problematiske, fordi de fik folk til at føle, at de skulle sige noget, som på samme tid var interessant og sandt. De var også problematiske, fordi jeg interviewede folk om et ret følsomt og meget privat emne. Familieliv er, når alt kommer til alt privat, også selv om det har samfundsmæssig betydning. Og der findes masser af forhold, som man måske godt kan nævne i en samtale, men som man ikke nødvendigvis er interesseret i bliver optaget på bånd og siden med bestemthed kan spores tilbage til kilden.

Først hen mod slutningen af mit andet feltarbejde lykkedes det mig at få optaget nogle vellykkede interviews, og det skete under lidt interessante omstændigheder. Min dyrt indkøbte, diskrete båndoptager brød på et tidspunkt sammen midt under et interview, der som de fleste andre interviews forløb lidt trægt. For trods alt at gennemføre interviewet skiftede jeg over til min datters medbragte „My First Sony“, en højst iøjnefaldende sag i skingre røde, blå og gule farver og med en mikrofon på størrelse med en ølflaske. Herefter forløb interviewet mærkbart bedre. Og det gjorde også de andre interviews, jeg har optaget på den båndoptager.

Sandsynligvis hænger det sammen med, at det var vanskeligt at tage den helt alvorligt. Folk følte ikke, at de i samme grad var nødt til at sige noget, som både var begavet, og som de skulle kunne stå ved bagefter, når det blev optaget på noget, der ret beset var et stykke legetøj.

Hvordan man laver en troværdig undersøgelse

Interviewsessionerne gav mig masser af lejlighed til at tale med folk – omend det i starten var en relativt lille gruppe, jeg havde kontakt med – og jeg syntes selv, at mit feltarbejde gik vældig godt. Indtil det gik op for mig, at flertallet af de mennesker, jeg arbejdede med, ikke tog mig særlig alvorligt. Som Fabio, der gennem hele mit feltarbejde var en uvurderlig støtte, på et tidspunkt pointerede, så bestilte jeg jo ikke andet end at snakke med folk. Og på den måde fik jeg jo bare indblik i folks meninger og syn på tilværelsen, og ikke i, hvordan det i virkeligheden var. Jeg var nødt til, forklarede han mig, at gribe undersøgelsen mere videnskabeligt an, hvis jeg ville gøre mig håb om, at folk skulle blive ved med at bidrage.

Han foreslog, at jeg lavede en spørgeskemaundersøgelse, og lidt nølende indvilligede jeg. På det tidspunkt havde jeg en forestilling om, at spørgeskemaundersøgelser måtte høre hjemme i en anden del af samfundsvidenskaberne end den, jeg er uddannet indenfor.⁶ Men jeg var på den anden side villig til at gøre hvad som helst, for at folk vedbliven- de ville tale med mig. Så i løbet af de næste par dage konstruerede jeg et spørgeskema, som Fabio – med enkelte rettelser – distribuerede til omkring 300 mennesker. Og da jeg fik dem tilbage, gjorde jeg to interessante opdagelser. Den ene var, at jeg på en relativt smertefri måde (for alle parter) fik en masse data, som jeg sidenhen har haft stor fornøjel-

se af – omend min forståelse for dem har ændret sig undervejs. Den anden var, at min kontaktflade blev mærkbart større. Hidtil havde mine informanter været udgjort af en gruppe mennesker, som havde en relation til Fabio og Maria. Nu havde jeg pludselig kontakt til en langt større gruppe mennesker. På en helt kontant måde. Folk begyndte nemlig at standse mig på gaden for at høre nærmere om min undersøgelse eller at opsøge mig, fordi de var kommet i tanker om rettelser til de svar, de havde anført på spørgeskemaet. Og lige pludselig var min informantgruppe temmelig stor. Så havde spørgeskemaundersøgelsen ikke haft andre virkninger – hvilket den som sagt havde – så virkede den da i alle tilfælde kontaktskabende.

Fanget i netværket

Hvis Fabio ikke under mit første feltarbejde havde påtaget sig at hjælpe mig med at gennemføre min undersøgelse, er det tvivlsomt, om jeg nogensinde ville være kommet hjem med noget, der bare lignede et materiale fra Livigno. Det var ham, der introducerede mig til folk, og – i hvert fald i starten – indtrængende bad dem om at hjælpe mig, ham der undervejs gav mig gode råd og vejledning, og ham der hilste mig velkommen, da jeg anden gang tog på feltarbejde i Livigno. Men selvom jeg var – og er – ham dybt taknemmelig, så er det ikke heldigt at være så afhængig af ét andet menneske. For der var mennesker, som Fabio ikke introducerede mig til, og mennesker han under ingen omstændigheder mente, at jeg burde tale med. Et af dem var Luigi, som jeg traf under mit andet feltarbejde, og som ganske uopfordret anmodede om at blive interviewet til min undersøgelse. Begeistret over, at der var én, der frivilligt ville lade sig interviewe, traf jeg straks en aftale med ham, men da jeg fortalte Fabio om det, gik det op for mig, at der stak et eller andet under. Fabio var ved tidligere lejligheder veget udenom, når jeg havde bedt ham om at introducere mig til bestemte mennesker, eller havde sagt, at han havde forsøgt, men at det desværre ikke kunne lade sig gøre lige nu, men da jeg fortalte ham om Luigi, gjorde han det ganske klart, at talte jeg med Luigi, skulle jeg ikke regne med mere hjælp fra ham.

Denne helt klare trussel irriterede mig; som forsker er man – som der står i enhver introduktionsbog – nødt til at værne om sin forskningsmæssige frihed. På den anden side var jeg uomtvisteligt i så stor en taknemmelighedsgæld til Fabio – hvilket han heller ikke undlod at minde mig om – at jeg i denne situation næppe havde noget valg. Så samme aften kontaktede jeg Luigi for at afblæse interviewet. Det var under denne afblæsningsmanøvre, at det gik op for mig, at Luigi og Fabio faktisk var temmelig nært beslægtet. Det kom som et chok for mig, at Fabio - min hovedinformant - havde en nær slægting, som jeg gennem et længere undersøgelsesforløb havde kunnet undgå at få noget at vide om, og på stående fod tog jeg en beslutning, jeg ellers ville have forsvoret, at jeg nogensinde skulle træffe. Jeg besluttede at indlede et hemmeligt „forhold“ til Luigi. Under normale omstændigheder er jeg ellers af den overbevisning, at man bør have rene linier under sit feltarbejde, men faktisk kunne opdagelsen af denne hemmelige slægting have vidtrækkende konsekvenser for forståelsen af hele mit materiale, så jeg besluttede at lade syv og fem være lige.

I øvrigt var jeg ikke enormt tynget af dårlig samvittighed. Hemmelige relationer af den art, som jeg indledte til Luigi, er ikke ualmindelige i en by som Livigno. Det gælder bare om at holde dem uden for offentlig omtale. Og det klarede vi faktisk vældig fint, også efter at Anna havde stukket hovedet frem bag gardinet.

En social bombe

Feltarbejder er processer, der forløber over tid, og feltarbejderens relationer til informanterne ændrer sig konstant. Da jeg efter en svær start fik gang i mit feltarbejde, var jeg umådelig taknemmelig over for ethvert menneske, der ville ofre lidt tid på at tale med mig, og jeg behandlede enhver information, jeg fik, som guldkorn. Efterhånden blev jeg mere kritisk, jeg tog færre noter – navnlig når folk gentog de samme historier – og jeg ærgrede mig mindre over, at jeg ikke havde fået optaget denne eller hin samtale på bånd. Men jeg fik mange ting at vide, fordi jeg ustandselig stillede spørgsmål og bad om forklaringer, men også fordi jeg gled ind i rollen som den fremmede, der kendte til livet i byen. Som i så mange andre småbyer foregår der meget i Livigno, som folk ikke kan tale med hinanden om, men som de ikke desto mindre gerne vil ud med. En fremmed, som kender nok til byen til at forstå, hvad der bliver sagt, og som ydermere er en person, der på et tidspunkt rejser igen, og tager hemmelighederne med sig, kan være ideel at betro sig til. Som feltarbejdet skred frem, fik jeg indsigt i mange hemmeligheder, og det var jeg naturligvis på mange måder glad for. Jeg var jo ikke kun interesseret i den betydning af slægtskabsforhold og familierelationer, som kunne aflæses på samfundets overflade, men gjorde mig forestillinger om, at viden om det, der „foregik neden under“ overfladen, kunne være nok så betydningsfuldt. Så jeg sugede med stor interesse betroelserne til mig. I hvert fald i en periode. For jeg opdagede efterhånden, at det ikke var helt uproblematisk, at jeg vidste så meget om folk. Det gavnede ikke altid mine relationer til dem, og det gavnede slet ikke deres relationer til mig. De sociale sammenhænge, jeg deltog i, blev mere og mere anstrengende. Jeg havde udviklet mig til en social bombe, der når som helst kunne sprænge og udsprede hemmeligheder, der kunne få ganske alvorlige konsekvenser. Og det behøvede såmænd ikke engang at være med vilje. Derfor begyndte folk at omgås mig med varsomhed, og samtalerne under de større sociale sammenkomster, jeg deltog i, blev mere og mere anstrengte.

Men jeg var ikke bare blevet en bombe under en gruppe mennesker i Livigno. I virkeligheden bevirkede den store private viden, jeg havde fået om folk, at jeg havde svært ved at få øje på linierne i mit materiale. I min feltdagbog forsøgte jeg på et tidspunkt at formulere noget vældig smart om, at det nødvendigvis må være med etnografisk feltmateriale som med Monets malerier. Tæt på grove og tilsyneladende tilfældige klatter i mange farver. På afstand billeder, der til forveksling ligner virkeligheden. Problemet var bare, at jeg på et tidspunkt tabte ideen om, hvad det er for et billede af virkeligheden, jeg var ved at samle klatter til. Og selv på en vis afstand vedblev de mennesker, jeg havde lært at kende i Livigno at være „klatter“, enkeltindivider, som jeg havde meget svært ved at relatere til den overordnede problemstilling, jeg i sin tid tog udgangspunkt i. Så da jeg tredje gang tog på feltarbejde, besluttede jeg at flytte det et andet sted hen.

Hvad kan man så lære af det?

Feltarbejdet fylder meget i antropologien. Både som arbejdsredskab og som fundament for den antropologiske selvforståelse. Derfor er det i grunden påfaldende, hvor få konkrete anvisninger, der gives på, hvordan man udfører et ordentligt feltarbejde. Den enkelte antropolog er i høj grad henvist til at opfinde metoden forfra eller i hvert fald til at

famle sig frem gennem spredte råd og anvisninger, når han eller hun debuterer som feltarbejder.

Det findes der en række grunde til. Som Fock (1988:187) har bemærket, så udspringer ethvert etnografisk materiale af en unik social situation, hvilket bevirker, at feltarbejdet aldrig kan sættes på formler.

Og som Hammersley og Atkinson gør opmærksom på i deres glimrende introduktion til etnografisk metode, så kan etnografisk forskning aldrig blive et spørgsmål om bare at udstikke og følge reglerne. For det første fordi der er tale om en praktisk aktivitet, der er afhængig af, at den enkelte forsker kan bedømme konkrete, kontekstualiserede sociale situationer, for det andet fordi den etnografiske feltforskning må kunne rumme det uventede (Hammersley & Atkinson 1995:23).

Men selv om Asger Christensen naturligvis har ret i sin betragtning om, at „hvis man i forvejen alt for nøje har bestemt sig for, hvad man vil finde ud af, er der en vis risiko for, at man kun vil finde det, man netop leder efter, og så kunne man lige så godt været blevet hjemme“ (Christensen 1988:90), så er der ind imellem en tendens til at dyrke uforudsigeligheden i en sådan grad, at der slet ingen kriterier opstilles. Nader har givet følgende beretning om indledningen til hendes første feltarbejde:

Før jeg forlod Harvard, opsøgte jeg Kluckhorn. På trods af den selvtilid, jeg havde fået fra min uddannelse på Harvard, havde denne sidste session gjort mig frustreret. Da jeg spurgte Kluckhorn, om han kunne give mig et råd, fortalte han historien om en studerende, der engang havde stillet Kroeber det samme spørgsmål. Som svar havde Kroeber taget den største og tykkeste etnografiske bog, der var i hans reol, og havde sagt: „gå ud og gør lige-sådan“ (Nader 1986:98).

Jeg skal ikke på baggrund af mine feltarbejder forsøge at opstille nogle generelle regler for, hvordan man gør, men jeg vil opridsede nogle af de konsekvenser, mine erfaringer som feltarbejder i Livigno fik for det tredje feltarbejde, jeg lavede.

Den vigtigste konsekvens var nok den, at jeg ikke tog uanmeldt på feltarbejde. Før jeg tog afsted, havde jeg kontaktet en del mennesker, og sikret mig, at de ville tale med mig. Jeg havde fundet dem i en lokal telefonbog over området og i Servas' guide⁷ over mennesker i Italien, som havde lyst til at tale med udlændinge. Jeg gjorde det ikke, fordi jeg forestillede mig, at jeg herved ville kunne sikre mig de bedste eller statistisk mest korrekte informanter men for at undgå at komme i samme situation, som jeg havde været i i Livigno, hvor jeg først havde været fortvivlelsen nær og siden var kommet i meget stor taknemmelighedsgæld til et enkelt menneske. Der er sikkert andre end mig, der har brugt den fremgangsmåde – selv om jeg må indrømme, at jeg lidt havde fornemmelsen af, at jeg snød hjørner og forrådte et etnografisk ideal – og den havde i hvert fald tre indlysende fordele. Den ene var, at jeg havde informanter lige fra starten, mennesker der vidste, hvad mit projekt gik ud på, og som var villige til at gøre en indsats for at hjælpe mig.

Den anden var, at jeg var mindre sårbar over for informanter, der stillede betingelser for at hjælpe mig. Jeg kunne tillade mig at afbryde forbindelsen til en informant, hvis relationen mellem os af en eller anden grund blev for anstrengende, uden at det automatisk fik fatale konsekvenser for min dataindsamling.

Den tredje fordel var lidt af en tilfældig sidegevinst. Det var (temmelig tilfældigt) lykkedes mig hjemmefra at sikre mig kontakt med grupper, som faktisk viste sig at være indbyrdes uforenelige. Det kunne have været vanskeligt at få en lige så stor spredning i

gruppen af informanter, hvis jeg skulle være startet i „et hjørne“ af felten og have opdyrket en informantkreds derfra.

Den anden konsekvens, jeg drog af mine erfaringer fra Livigno, var, at jeg meget eksplicit gjorde rede for, hvad jeg forventede at nå frem til gennem min undersøgelse. Ganske vist var jeg knap så sikker på, hvad jeg ville komme frem til, som jeg ind imellem gav udtryk for, men det gav folk nogle konkrete retningslinier at give mig information i forhold til. Og her gjorde jeg i øvrigt den opdagelse, at mens mange mennesker har svært ved at se sig selv i rollen som vigtige bidragydere til en videnskabelig undersøgelse, så har de fleste mennesker lyst til at diskutere og helst bestride ekspertudsagn. Så mine underbyggede hypoteser om, hvordan det forholdt sig med slægtskabsforhold og familierelationer, blev udgangspunkt for mange informative diskussioner. I øvrigt er det mit indtryk, at folk havde lettere ved at omgås mig som bekendt og ven ind imellem, fordi jeg definerede min rolle som forsker så forholdsvis klart. På samme måde som de var i stand til at forholde sig til en onkel som arbejdsgiver i én kontekst og som familiemedlem i en anden, var de i stand til at informere mig som forsker om eftermiddagen og at udveksle sladder og betroelser med mig som privatperson om aftenen. Selv om jeg også i Toscana fik kendskab til mange detaljer, som ikke tålte at blive luftet alt for offentligt, blev mine relationer til folk her aldrig så anstrengte.

Havde jeg gjort min forskerrolle mere klart, havde jeg til gengæld slækket på strukturen. Før jeg tog til Toscana, havde jeg gjort mig forholdsvis få overvejelser over hvilken type data, jeg helst ville have, og i hvilken rækkefølge. En af feltarbejdets grundpræmisser er, at man ikke kan udøve kontrol over de sociale situationer, man bliver en del af. Så mens man altså kan forsøge at skabe de bedst mulige rammer for undersøgelsen, er man nødt til „at gå efter næsen“, mens man foretager den.

Det eneste fastlagte programpunkt, jeg denne gang havde i min feltarbejdsplan var – en spørgeskemaundersøgelse! Jeg havde været så glad for de data, jeg havde fået på denne måde i Livigno, at jeg besluttede at gentage successen. I Toscana gav selve spørgeskemaundersøgelsen ganske vist færre brugbare data, men den havde den samme kontaktskabende effekt. Folk blev opmærksomme på mig og min undersøgelse; der var flere, der opsøgte mig for at høre nærmere om undersøgelsen, for at uddybe deres svar eller for at diskutere spørgsmålene. Men spørgeskemaundersøgelserne havde også en anden virkning – både i Livigno og i Toscana. De overbeviste folk om seriositeten i mit arbejde i langt højere grad end mine andre undersøgelsesformer – interviews, samtaler, iagttagelser, diskussioner – gjorde. Ligesom jeg havde gjort det i Livigno, mødte jeg også i Toscana folk, der mente, at jeg lagde al for stor vægt på snak, og at jeg lyttede til alt for mange lomme filosofiske betragtninger over livets gang og samfundets indretning. Spørgeskemaerne overbeviste de fleste om, at jeg trods alt fik et omfattende og ensartet materiale, som kunne analyseres videnskabeligt, og de var villige til at betragte resten af min undersøgelse som indsamling af materiale, der kunne kontekstualisere informationerne fra spørgeskemaerne.

Den sidste konsekvens, jeg drog, var, at jeg anvendte båndoptageren langt mere varsomt, end jeg havde gjort det i Livigno. Da jeg i sin tid planlagde projektet, havde jeg ganske vist ønsket at båndte så stor en del af feltmaterialet som overhovedet muligt. Argumentet havde dengang været, at jeg ikke ønskede at komme til at redigere mine data, allerede mens jeg lavede undersøgelsen, og at jeg var bange for at gå glip af nuancer, der sidenhen kunne vise sig at være betydningsfulde for fortolkningen af materialet. Men

måske havde jeg også en forestilling om, at de data, jeg hjembragte på bånd, ville være mere *autentiske* end de noter, jeg kradsede ned i min feltdagbog. Båndoptagelser – sammen med fotografier, videooptagelser, og i øvrigt spørgeskemaer udfyldt med de indfødtes egen håndskrift – er, når alt kommer til alt, den nærmeste antropologiske pendant til andre videnskabers „hårde data“. De minder om geologernes jordbundsprøver eller ornitologernes uglegylp, og fremstår umiddelbart som en slags naturlige rådata. Men efter min erfaring med båndoptagelser i Livigno – og ikke mindst efter at jeg havde gennemlyttet og udskrevet de mange bandede interviews, jeg havde hjembragt herfra – ændrede jeg holdning til båndoptagelser. For det første er det min erfaring, at båndoptagere generelt har en hæmmende virkning på folk – de bliver umådeligt påpasselige med, hvad de siger, og mange føler, at de skal yde en præstation, når båndene indgår i en videnskabelig undersøgelse. For det andet – og delvis som følge heraf – er det en illusion, at det er den skinbarlige, naturlige virkelighed, der strømmer ud af båndoptageren, når man sidenhen afspiller båndene. Ganske vist får man lejlighed til at registrere, hvor mange gange folk siger „øh“ i løbet af en samtale, og man bliver opmærksom på, hvor mange uafsluttede sætninger, der indgår i samtaler, der umiddelbart gav mening, da man førte dem. Men de data, man får fra båndene – ligesom i øvrigt dem, man får fra spørgeskemaerne – er mindst lige så problematiske, som dem man selv har nedkradset med ulæselig håndskrift.

Jeg lavede båndoptagelser i Toscana, men jeg udvalgte mine „ofre“ omhyggeligt, og jeg bandede kun folk, som jeg kendte godt, og som, jeg vidste, havde tillid til mig. Dels fordi de havde lettere ved at slappe af foran mikrofonen, dels fordi jeg kunne forvente, at de vidste, at jeg ikke ville misbruge informationerne. Og så optog jeg i øvrigt alle mine interviews på „My First Sony“. For den havde en forbløffende afvæbnende indflydelse på folk.

Afslutning

Under mit feltarbejde i Toscana boede jeg det meste af tiden i et lejlighedskompleks i den alleryderste udkant af Firenze. Som genbo havde jeg en pensioneret dommer, der blandt andet havde dømt i en række mafiasager, og han var – som alle andre „mafia-dommere“ har været det efter attentatet på Falcone – under konstant politiovervågning.

Jeg var rejst ind i Italien som turist, men da min lejlighed var samlingspunkt for en lang række meget forskellige mennesker, og jeg derfor let kunne komme til at tiltrække mig politiets opmærksomhed, besluttede jeg at få en formel opholdstilladelse.

Nu er det at skaffe sig opholdstilladelse i Firenze lidt af en udholdenhedsprøve. Den består i, at man tager opstilling i den altid lange kø af ansøgere uden for Questura,⁸ og venter. Klokkeren ni om morgenen på alle hverdage kommer en person ud og meddeler, at der nu er åbent for ansøgning af immigrations- og opholdstilladelser, man bedes derfor tage plads i køen, eftersom man vil blive lukket ind i nummerorden efter placering i køen. Klokkeren tolv kommer en anden person ud og meddeler, at nu er der lukket for ansøgnin-ger. I tidsrummet mellem ni og tolv kan der ske en række forskellige ting. En dag oplevede jeg, at der overhovedet ingen ansøgere blev lukket ind. En anden dag blev der klokken ni om morgenen lukket tyve ansøgere ind, hvorefter der ikke skete mere den dag. Den tredje dag blev der lukket to ansøgere ind klokken ti, tre klokken elleve, og herefter skete der ikke mere.

Da jeg fjerde gang forlod køen med uforrettet sag, var det klart, at jeg måtte træffe en beslutning. Enten måtte jeg skifte tema for mit feltarbejde og give mig til at studere livet i køen foran Questura (og der var såmænd nok at studere), eller også måtte jeg finde en anden måde at skaffe mig en opholdstilladelse på. Jeg klagede min nød til en af mine italienske venner, og nu viste det sig tilfældigvis, at han havde en ven, der var temmelig højt placeret i carabinieri (en afdeling af det italienske politi). Tre dage senere forelå min opholdstilladelse. Samt en invitation til at give et uformelt oplæg om „børnehaver i det danske velfærdssamfund“ til en kreds af arkitekter.⁹

Denne oplevelse gav mig en smag på, hvordan man klarer sig i det italienske samfund. Som mange af mine informanter gang på gang understregede, er man nødt til at have en temmelig stor omgangskreds af meget forskellige venner, som man kan trække på for at klare livets små og store problemer. Og man er nødt til at være villig til at gøre gengæld for de tjenester, man modtager. Den gav mig også en indfaldsvinkel til forståelsen af en del af mit feltmateriale, hvor grænsen mellem venner og familie ofte er vanskelig at trække, og hvor familie ofte defineres på samme præmisser som venskaber. Men den var også på mange måder symptomatisk for de erfaringer, jeg efterhånden havde fået med antropologisk feltarbejde.

Det antropologiske feltarbejde bygger på antropologens sociale relationer med konkrete mennesker i felten, og det står og falder med arten af de sociale relationer, det lykkes den enkelte antropolog at etablere. Ligesom italienere i almindelighed er antropologer afhængige af at opbygge og vedligeholde en temmelig stor omgangskreds af meget forskellige venner og informanter for at få adgang til de data, som er formålet med feltarbejdet. Til hver information, som antropologen hjembringer fra feltarbejdet, hører en eller flere konkrete personer, som antropologen har haft et specifikt forhold til i en eller anden udgave. Og derfor bør spørgsmålet om, hvordan man etablerer sociale relationer, nok have en mere fremtrædende plads i antropologiske overvejelser om feltmetode, end det hidtil har været tilfældet. Ganske vist er det naturligvis rigtigt, at man ikke kan opstille generelle kriterier for, hvordan man opbygger og vedligeholder gode feltrelationer (Hammersley & Atkinson 1995; Wilken 1995), men på den anden side bør man måske heller ikke overlade etableringen af sociale relationer i felten til tilfældige personlige egenskaber, i så høj grad som man faktisk gør. Betragter man antropologien som en videnskab, der beskæftiger sig med de sociale aspekter af menneskers liv, er det i grunden påfaldende, hvor forholdsvis få diskussioner af metoder til etablering af sociale relationer, man kan finde i den antropologiske litteratur. Man kunne fristes til at tro, at evnen til at etablere sociale relationer i forskellige sociale og kulturelle sammenhænge er en evne, antropologer bør være født med.

Man lærer meget om et samfund, mens man etablerer og vedligeholder sociale relationer med de mennesker, man studerer.

Og man lærer meget om sig selv, blandt andet fordi man ustandselig bliver nødt til at tage stilling til, hvor langt man personlig er villig til at gå for at få bestemte informationer eller for at bevare relationen til bestemte informanter.

Men navnlig lærer man noget om, hvad der virker og ikke virker i bestemte sociale sammenhænge, man lærer, hvad der bliver taget alvorligt, hvad der fremmer, og hvad der hindrer fremskaffelsen af data.

Når jeg i denne artikel blandt andet har agiteret for, at man begynder at etablere sine feltrelationer forud for feltarbejdet, at man bruger spørgeskemaundersøgelser til at udvi-

de sin kreds af informanter, og når jeg har problematiseret brugen af båndoptager til indsamling af data, er det ikke, fordi jeg hermed mener, at jeg har fundet *metoden* til fremskaffelse af de bedste data, men fordi jeg mener, at jeg har fundet nogle metoder, der letter fremskaffelsen af data i hvert fald i det europæiske samfund, hvor jeg har lavet feltarbejde.

Noter

1. Navne på personer, der optræder i artiklen, er opdigtede.
2. Mine feltarbejder i Livigno og mit efterfølgende feltarbejde var finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke for rådets støtte.
3. Når det var vigtigt, er det, fordi der findes en særlig diskurs om familierelationers betydning i mediterrane samfund, som ikke er særlig befordrende for en mere generel diskussion af slægtskabsforholds og familierelationers sociale iscenesættelse og betydning i Europa i almindelighed. Alle „ved“ at familierelationer har en socialt organisatorisk betydning i Middelhavsområdet. En undersøgelse af, hvordan de har det et bestemt sted, ville ikke nødvendigvis bidrage til forståelsen af europæiske samfund i almindelighed.
4. Det viste sig i øvrigt at være en højst problematisk oplysning.
5. Når arkivstudierne var blevet lagt et stykke vej inde i feltarbejdet, var det fordi, at et af de få råd, jeg havde fået i forbindelse med udførelsen af mit feltarbejde, gik ud på, at hvis jeg ønskede at udføre arkivstudier i Italien, var det ikke nok at have en formel tilladelse. Jeg måtte også kende de mennesker, der stod for arkivet.
6. Sidenhen er jeg blevet klar over, at spørgeskemaundersøgelser er langt mere udbredte i etnografisk forskning, end jeg dengang forestillede mig (se f.eks. Selmer (red.) u.å.)
7. Servas er en mellemfolkelig organisation, der formidler kontakt mellem rejsende og lokalbefolkninger i hele verden. Organisationen blev dannet efter Anden Verdenskrig ud fra en idé om, at jo mere folk personligt kender hinanden på tværs af grænser, jo mindre sandsynligt er det, at de vil bekrige hinanden. Adgang til Servas og Servas' adresselister er normalt afhængig af anbefalinger fra personer, som i forvejen har adgang til Servas for at modvirke misbrug. Men navnlig i de senere år hvor „alternative“ rejseformer som interrail og rygsæksturisme har været i vækst, er adressen blevet nævnt i flere rejseguides. Den findes f.eks. i Politikens „Turen går til Norditalien“. Jeg er Servas' danske sekretær særdeles taknemmelig for at have stillet Italienskataloget til min rådighed.
8. „Politigården“. Italien har ikke et egentligt fremmedpoliti, og ansøgninger om immigration og opholdstilladelse behandles derfor af det „almindelige“ politi.
9. Den pågældende ven er arkitekt og arbejder blandt andet med at tegne børneinstitutioner. De toscanske arkitekter ligger på dette felt i skarp konkurrence med deres kollegaer i naboregionen Emilia Romagna, der med Regio Emilio-børnehaverne de sidste mange år har modtaget prisen for „verdens bedste børnehaver“, og søger derfor ustandselig ny inspiration til at kreere børneinstitutioner, der kan blive „verdens allerbedste“.

Litteratur

- Christensen, A.
1988 Gæsten og storpolitikken. Dialog med Pashai-folket i Afghanistan. I: K. Hastrup & K. Ramløv (red.): Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien. København: Akademisk forlag.
- Fock, N.
1988 Feltarbejdets komplementaritet. Skiftende positioner blandt latinamerikanske indianere. I: K. Hastrup & K. Ramløv (red.): Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien. København: Akademisk forlag.
- Hammersley, M. & P. Atkinson
1995 *Ethnography. Principles in Practice*. 2. udg. London: Routledge.
- Knudsen, A.
1988 Når verden er anderledes. Korsikanske utroligheder. I: K. Hastrup & K. Ramløv (red.): Feltarbejde. Oplevelse og metode i etnografien. København: Akademisk forlag.
- Knudsen, A. & L. Wilken
1993 Kulturelle verdener. Kultur og kulturkonflikter i Europa. København: Columbus.
- Nader, L.
1986 From Anguish to Exultation. I: P. Golde (ed.): *Women in the Field: Anthropological Experiences*. Berkeley: University of California Press.
- Schneider, D. M.
1968 *American Kinship: A Cultural Account*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Selmer, B. (red.)
u.å. Vestfynske billeder – fra en feltarbejdsundersøgelse i Nørre Aaby Kommune. Etnografiske arbejdsrapporter 1. Århus: Afdeling for Etnografi og Socialantropologi ved Aarhus Universitet.
- Strathern, M.
1992 *After Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todd, E.
1992 *L'Invention de L'Europe. L'Histoire Immediate*. Paris: Seuil.
- Wilken, L.
1989 Er det naturligt at være i familie med hinanden? Vildspor 5. København: Institut for Antropologi.
1990 Krystalkuglen. Fremtrædende danskeres fremtidsvisioner. København: Undervisningsministeriet/IF.
1995 (in press) What is Ethnography and how can it be Used to Raise Cultural Awareness?

